

Antun Baće

doktorand, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Ivan Viđen

doktorand, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Izvorni znanstveni rad / *Original scientific paper*

UDK / UDC: 728.84(497.5 Mlini)

15. 11. 2013.

Praefatio za ladanjsku arhitekturu u Župi dubrovačkoj: ljetnikovac Bettera kraj Mlina

*Ključne riječi: ljetnikovac, ladanjska arhitektura, orsan, Bettera, Ruđer Bošković, Župa dubrovačka**Key words: Villa, architecture of villas, boathouse, Bettera, Ruđer Bošković, Župa dubrovačka*

Ljetnikovac Bettera (»Beterino«, »Bettera-Katić«) kraj Mlina u Župi dubrovačkoj plijeni pozornost svojim smještajem i prostornom organizacijom, očuvanim prirodnim okruženjem i bogatom kulturnom poviješću, nažalost jednako kao i današnjim izrazito zapuštenim stanjem. Stoga je namjera rada prije svega ukazati na njegovo zaboravljeno značenje te postaviti pitanja na koja će eventualno biti moguće točnije odgovoriti tek nakon sustavnih konzervatorskih sondiranja i arheoloških istraživanja. Iznose se osnovni podaci o nastanku ladanjskoga sklopa, njegovome razvoju i propadanju kao i opis postojećega stanja te kulturna povijest ljetnikovca koji lokalna predaja veže uz značajne ličnosti dubrovačke povijesti. Također, pojedinačni spomenik nastoji se razmotriti u prostornom kontekstu Župskoga zaljeva, područja čija je ladanjska izgradnja, vjerojatno zbog skromnijih oblikovnih doseg, slabije istražena i dokumentirana, a time i dodatno podložna nestajanju i zaboravu.

Ladanjska izgradnja na obalama Župskoga zaljeva

Smještena istočno od Dubrovnika, Župa dubrovačka dio je Astoreje, najstarijega kopnenog posjeda dubrovačke komune.¹ Plodno Župsko polje, bogato vodom, oduvijek je predstavljalo važan dio dubrovačkog agrara. Sa sjevera i zapada zatvara ga visoki brdski masiv, s juga niža uzvisina brda Trapit, a prema istoku polje se otvara prostranom, no pučini izloženom Župskome zaljevu, Moru pod Župom, kako se nekad nazivao u narodu.²

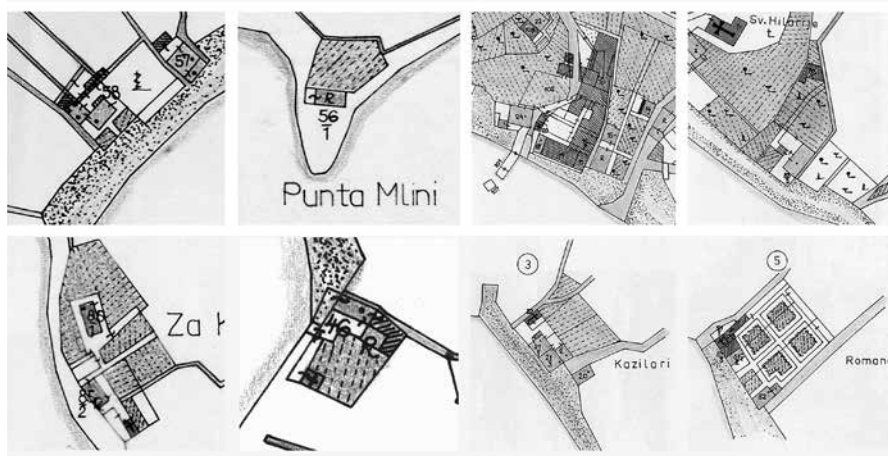
Uz obale Župskoga zaljeva moguće je danas potvrditi postojanje samo osam ladanjskih sklopova.³ U usporedbi s Gruškim zaljevom i Rijekom dubrovačkom gdje je evidentirano po više od dvadeset ladanjskih sklopova, te Zatonom s petnaestak primjera, može se govoriti o relativno rijetkoj gustoći ladanjske izgradnje. Tomu zasigurno uzrok nije bila udaljenost od gradskoga središta: od gradske luke

do ljetnikovca Bettera smještenoga pri sredini Župskog zaljeva potrebno je morem prijeći 4,7 milja, jednako kao do ljetnikovaca Stay i Bona-Kaboga na Batahovini u Rijeci dubrovačkoj, dok, za usporedbu, do Šipana, otoka s izrazito gustom ladanjskom izgradnjom, udaljenost iznosi više od 10 morskih milja. Ni prirodna konfiguracija obale uvjetima ne zaostaje za onom koju pružaju zaljevi smješteni zapadno od Dubrovnika, no u usporedbi s njima Župski je zaljev znatno izloženiji otvorenome moru.⁴ Osim djelovanja mora, razloge za relativno rijetku ladanjsku izgradnju moguće treba tražiti i u strahu od gusarskih napada, kao i provala iz zaleđa.⁵

Zanimljivo je i pitanje vlasništva ladanjskih posjeda na obalama Župe. Iako bi za relevantnije podatke trebalo provesti zasebno istraživanje, kojim bi se pojedinim sklopovima pokušali utvrditi naručitelji, dostupniji podaci s početka 19. stoljeća pokazuju da tada ni jedan evidentirani ladanjski sklop na obalama Župskoga zaljeva nije pripadao dubrovačkoj vlasti odnosno njihovim potomcima. Vlasnici

1. Ljetnikovac Bettera (foto: D. Perkić) / Villa Bettera

2. Ladanjski sklopovi na obalama Župskog zaljeva: Čingrija u Srebrnom, Stay, Puljić, Gozze-Benić u Mlinima, Bettera na Kosturu, Vlajki (Vlaichi), Kazilari (Casilari) i Romano u Platu, kopija katastarske karte iz 1837. s reambulacijom 1878. godine, KDU / Complexes of villas along the shore of the Župa bay: Čingrija in Srebrno, Stay, Puljić and Gozze-Benić in Mlini, Bettera on Kostur, Vlajki (Vlaichi), Kazilari (Casilari) and Romano in Plat (copy of a land registry survey map dated 1837, with reambulation of 1878, KDU)

koji se spominju u popisima ratne štete iz 1806. godine odnosno prvoga katastarskog vlasničkog popisa iz 1837. godine isključivo su pučani, većinom pripadnici nekadašnjih uglednih bratovština antunina i lazarina. Ove podatke treba naravno uzeti uz ogradu, no ipak bi mogli uputiti na dosad potpuno neistraženu divergenciju ladanjskoga stanovanja s obzirom na podrijetlo i društveni status.

Osim brojnošću i plemenitim podrijetlom vlasnika, ladanjski sklopovi župske obale ne mogu se s onima Gruža i Rijeke mjeriti ni arhitektonskim dosezima. Dimenzijama, složenosti prostornih koncepcija, bogatstvom primijenjenih arhitektonskih elemenata, uređenjem vrtnih prostora i kvalitetom kamene plastike, znatno zaostaju čak i za općenito skromnijim ladanjskim sklopovima Zatona. Zanimljivo je i da se u Župi ne susreće ni jedan primjer, za

dubrovačku uzobalnu ladanjsku izgradnju najraširenijeg tipa, jednokatne stambene kuće s okomito istaknutim krlom orsana i terase. Ako je moguće suditi po evidentiranim primjerima, koji su doduše do danas većinom pretrpjeli brojne izmjene izvorne organizacije, moglo bi se zaključiti da u Župskome zaljevu prevladava kompaktnija prostorna koncepcija ladanjske kuće, kod koje su orsan (ako postoji) i stambeni prostori stopljeni u čvršću cjelinu. Naime, kod ljetnikovca Stay i Gozze-Benić u Mlinima stambeni prostor nalazi se na katu iznad orsana. Različita, no ipak sažetija u odnosu na prevladavajuću »L« tlocrtnu shemu, organizacija je ljetnikovca Bettera na Kosturu i Vlaichi u Platu. Kod ljetnikovca Bettera pročelje kuće položeno je u istu liniju s otvorom orsana, dok se kod kuće obitelji Vlajki (Vlaichi) postojanje orsana ne nazire, no kuća je okomito položena u

3. Grb obitelji Bettera, DADU / *Bettera family coat-of-arms, DADU*

odnosu na morsku obalu i izdignuta na visoku terasu. Kod nekoliko primjera kuća je položena paralelno s linijom obale i ima stambeno prizemlje (ljetnikovac Čingrija u Srebrnom, Pulić u Mlinima, Kazilari (Casilari) i Romano u Platu), no to bi moglo upućivati na njihov kasniji nastanak, vjerojatno u 18. stoljeću, kada je opasnost od provala postala manja. Naime, razlozi za sažimanje prostorne organizacije mogu se ponajprije opravdati strahom od izloženosti odnosno mogućnošću lakše obrane jezgre posjeda.⁶

Ovakva odstupanja zapravo i ne predstavljaju rijetkost na širem dubrovačkom teritoriju, pogotovo na osamljenijim i izloženijim lokacijama; slične prostorne koncepcije imaju ljetnikovac Kaboga na pustom otočiću Rudi pred Šipanom,⁷ Zuzzori (Zuzorić, poslije Bizzarro-Ohmučević) na morskoj obali pod Brsečinama, Arapovo (»Soderini«) kraj Orašca i Ghetaldi-Gondola (»Solitudo«) pred vratima Gruškoga zaljeva.⁸

Zajedničku osobitost gotovo svih evidentiranih primjera ladanjske izgradnje na obalama Župskoga zaljeva predstavlja i smještaj sklopa neposredno uz korita potoka kojima ovaj kraj inače obiluje. Osim praktičnih razloga (pojedini su sklopovi, naime, u svom sastavu imali i mlinicu koju je pokretala snaga vode), potoci su u ljetnim mjesecima, ako ne bi presušili, bili i dodatni izvor svježine.

Od ostalih arhitektonskih elemenata uobičajenih za dubrovačke ladanjske sklopove, kod primjera na obalama Župskoga zaljeva najčešće se susreće kapelica (Pulić, Bettera, Vlaichi, Casilari, Romano), no zanimljivo je da iako su potonje evidentirane u (najstarijoj modernoj) katastarskoj karti iz 1837. godine, ni jedna nije očuvana do danas.

Vrtni prostori također su bili izloženi brojnim promjenama, no ako je suditi prema spomenutoj prvoj modernoj katastarskoj karti, pravilnu ortogonalnu mrežu s vrtnim po-

ljima ograđenim zidicama i šetnicama natkritima odrinom ima jedino ljetnikovac Romano u Platu. Kod većine ostalih primjera ograđeni prostor vrta odstupa od pravilnih geometrijskih formi i nije bio prožet gustom mrežom šetnica.

Sudeći temeljem do danas preživjelih oblika, za ljetnikovce smještene na župskim obalama može se zaključiti da predstavljaju skromniji, no ujedno i nedovoljno istraženi korpus, čije bi daljnje istraživanje moglo proširiti horizonte sagledavanja kulturnoga fenomena dubrovačke ladanjske izgradnje. Zbog očuvanoga integriteta posjeda, jedinstvene prostorne organizacije, bogate kulturne povijesti, te konačno i iznimne slikovitosti, iz ove se skupine izdvaja ljetnikovac Bettera na Kosturu kraj Mlina.

Kulturna povijest ljetnikovca Bettera

Ladanjski posjed Bettera-Katić nalazi se u središnjemu dijelu Župskoga zaljeva, jugoistočno od Mlina, nadaleko od sela Kostur, u morskoj uvali koja se po nekadašnjim vlasnicima naziva Beterino. Danas zapuštena ruševina nekad je zasigurno bio ugodno ladanjsko boravište i središte uzorno vođenoga gospodarstva. Prema do danas sačuvanoj živoj predaji, uz ovaj se ljetnikovac veže ličnost uspješnoga trgovca i u svoje doba iznimno cijenjenoga pjesnika i prevoditelja Bara Bettere (1637.–1712.), te njegova mnogo poznatijega unuka, znanstvenika Ruđera Josipa Boškovića (1711.–1787.).⁹ Unatoč tomu, kao i činjenici da se izdvaja jedinstvenom prostornom shemom, ovaj ladanjski sklop u stručnoj literaturi nije detaljnije obrađen.¹⁰ Prepreku tomu vjerojatno je predstavljala nemogućnost iščitavanja povijesnih slojeva i pojedinih elemenata cjeline, od kojih su neki gotovo potpuno negirani tijekom posljednjega stoljeća. Srećom, dobro sačuvani dokumenti obitelji Bettera koji se odnose na njihov župski posjed mogu donekle biti od pomoći u rekonstruiranju povijesti ljetnikovca. Naime, posljednji vlasnik prije nacionalizacije ljetnikovca bio je književnik i publicist Ernest Katić ml. (1883.–1955.), zaljubljenik u dubrovačku povijesnu baštinu i važna ličnost dubrovačke kulturne scene prve polovine 20. stoljeća.¹¹ On je ladanjski sklop 1929. godine kupio od Ana-Marije Bettera-Centa, posljednjega potomka obitelji u izravnoj muškoj liniji, a zajedno s njim pripao mu je i dio obiteljskoga arhiva obitelji Bettera, koji danas tvori manji dio Katićeve rukopisne ostavštine u Državnome arhivu u Dubrovniku. Na osnovi tih isprava, ali i drugih vjerodostojnih povijesnih izvora, Katić je proveo minuciozno arhivsko istraživanje i većim dijelom rekonstruirao povijest ljetnikovca, no rezultate nažalost nikad nije objavio.¹²

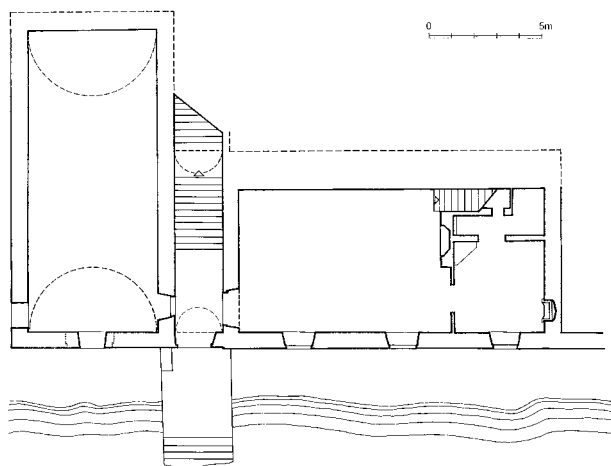
Iako je u posljednja tri stoljeća prezime obitelji Bettera u Župi dubrovačkoj postalo ne samo sinonim za romantičnu

4. Dr. Ernest Katić pred ljetnikovcem Bettera 1930-ih godina, DADU / Dr. Ernest Katić in front of Villa Bettera in the 1930s, DADU

ruševinu nego i toponim, prvi su vlasnici ovoga ladanjskog sklopa bili pripadnici obitelji Radaljević.¹³ Ova je pučanska antuninska obitelj, čini se, tijekom 15. stoljeća izgradila ljetnikovac na svome imanju nedaleko od Mlina u Župi dubrovačkoj. No, sredinom 16. stoljeća (1564.) Jako Radaljević prodao ga je vlasteoskoj obitelji Bobali (Bobaljević), da bi ga uskoro Radaljevićev zet Martol Martini (vjenčan 1553. godine s Radaljevićevom kćeri Anicom) otkupio od Bobalija.¹⁴ Ovaj je bogati pučanin i trgovac svojom oporukom iz 1588. godine, nadopunjenom 1590. godine, od župskoga posjeda utemeljio obiteljski fideikomis (neotuđivo nasljedno dobro).¹⁵ Slijedom izloženoga, za dataciju ljetnikovca *terminus ante quem* svakako je sredina 16. stoljeća, pa iako se stoga njegova izgradnja može okvirno smjestiti u prvu polovinu 16. stoljeća, prema arhitektonskim karakteristikama vjerojatnije je da pripada ranijemu stoljeću. Naslijedivši obitelj Radaljević i osiguravši se od otuđenja nekretnine uspostavom fideikomisa, obitelj Martini upravljala je posjedom nešto više od jednoga stoljeća. Međutim, krajem 17. stoljeća nestankom izravne muške loze obiteljski je posjed u Župi nakratko pripao obitelji Garglieni,¹⁶ te na posljedku 1716. godine vjenčanjem Pere Garglieni-Martini za Ruđera Betteru i obitelji po kojoj do danas nosi ime.¹⁷

Obitelj Bettera potječe iz Bergama u sjevernoj Italiji, odakle se rodonačelnik obitelji, trgovac Petar (Pietro) Bettera oko 1610. godine preko Dubrovnika preselio u Beograd gdje je trgovao kao član tamošnje dubrovačke trgovačke

5. Ljetnikovac Bettera, tlocrt prizemlja (snimio: I. Prtenjak, Institut za povijest umjetnosti, 1964.–1965.) / Villa Bettera, ground floor plan (architectural recording: I. Prtenjak, Institute of art history, Zagreb, 1964–1965)

kolonije, da bi se nešto kasnije definitivno preselio u Dubrovnik. Njegov je sin bio spomenuti Baro Bettera, također vrlo okretan trgovac, gestald bratovštine Lazarina, aktivan sudionik obnove Grada nakon Velike trešnje, savjetnik Republike, član Akademije ispraznijeh, pjesnik i prevoditelj.¹⁸ Od njegovo šestero djece (tri sina i tri kćeri) u književnosti je najpoznatija Marija Dimitrović-Bettera (1671.–1765.), barokna duhovna pjesnikinja i prevoditeljica,¹⁹ dok je mlađa kći Pavle Bošković bila majka znamenitoga Ruđera Boškovića, te pjesnika Bara Boškovića i pjesnikinje Anice Bošković.²⁰ Jedan od sinova Bara Bettere bio je i spomenuti Ruđer Bettera, čijim je vjenčanjem s Perom Garglieni-Martini početkom 18. stoljeća ljetnikovac s posjedom u Mlinima pripao ovoj obitelji. Ruđer Bettera, ujak slavnoga imenjaka, imao je šestoricu sinova među kojima se istaknuo svećenik, putopisac i prigodničarski pjesnik Đuro Bettera (1718.–1794.), za kojega se iz sačuvanoga dijela obiteljskoga arhiva (pisma datirana iz Župe) može zaključiti da je često boravio u ljetnikovcu na obali Župskoga zaljeva. No, uz svoga pretka Bara Betteru nesumnjivo najpoznatiji pripadnik obitelji Bettera je Ruđerov unuk Baro Prospero Bettera (1770.–1852.) koji je u posljednjim godinama Dubrovačke Republike obavljao više važnih i odgovornih dužnosti te je kao sposoban državni tajnik uživao veliko povjerenje Republike, obavivši i nekoliko diplomatskih misija. U doba francuske okupacije postavljen je na mjesto općinskoga tajnika, a potom se uključio u pokušaje obnove dubrovačke državnosti prilikom smjene francuske vlasti austrijskom (1814./15.). Iako zbog toga isprva zatočen, svojim je organizacijskim sposobnostima i poznavanjem uprave stekao povjerenje nove austrijske vlasti koja mu je ponovno povjerala mjesto tajnika općine, školskoga nadzornika i pretora. Ovaj je svestrani čovjek bio također prevoditelj i pjesnik na latinskom, hrvatskom, talijanskom i francuskom jeziku, a

6. Ljetnikovac Bettera, pogled sa središnje šetnice vrta na nadsvodeni prolaz i terasu nad orsanom, snimljeno 1930-ih godina, DADU / Villa Bettera, view from the central garden path to the vaulted passage and terrace above the boathouse, photo from the 1930s, DADU

7. Ljetnikovac Bettera, središnja vrtna šetnica i pristup terasi nad orsanom, snimljeno 1930-ih godina, DADU / Villa Bettera, the central garden path and the access to the terrace above the boathouse, photo from the 1930s, DADU

autor je i više kraćih filozofskih, agronomskih, povijesnih i književnopovijesnih rasprava, uglavnom neobjavljenih. Njegov je spis o ustroju bivše dubrovačke države, sastavljen 1815., a prvi put objavljen 1866. godine, desetljećima bio jedan od najcitiranijih tekstova na tu temu.²¹ Zahvaljujući kroničaru dubrovačkoga 19. stoljeća Josipu Bersi može se saznati kako je on »(...) toliko volio život na selu, lov i ribanje, da je u svom dvorcu u Župi provodio sve slobodne časove i svoje posljednje dane; tamo je po starim lovorom sjedio taj vrijedni Dubrovčanin, čitao i pjevao; tu blizu kraj mora bio je ljetnikovac (...)«. ²² Upravo za vrijeme njegova života ljetnikovac je doživio pustošenje i požar prilikom rusko-crnogorske opsade Dubrovnika 1806. godine, te zatim i djelomičnu obnovu. Nakon smrti Bara Prospera Bettera imanje u Župi naslijedio je njegov sin Petar-Vlaho koji nije imao muških potomaka, pa ga je naslijedila kćer Ana-Marija, posljednja pripadnica obitelji u izravnoj lozi, koja je posjed 1929. prodala Ernestu Katiću.²³

Ljetnikovac je zbog svoje povezanosti s obitelji višestruko i trajno prisutnom u dubrovačkom kulturnom i političkom životu, kao i zbog romantična osamljena položaja na morскоj obali bio i česta umjetnička inspiracija: pred oči nam odmah dolaze platna Petra Dobrovića koja prikazuju župske motive. Međutim, češće je bio inspiracija za literarne tekstove zbog povezanosti s Ruđerom Boškovićem za kojega lokalna predaja tvrdi kako je upravo ovdje, boraveći kod rodbine na ladanju, zamislio svoje djelo o plimi i oseci (*Dissertatio*

de maris aestu, Rim, 1747.).²⁴ Među njima se mogu istaknuti pripovijetka *Dva ljetnikovca* Ante Anića objavljena u spomenici Ruđera Boškovića povodom dvjestote obljetnice njegova rođenja,²⁵ potom spomenuta asocijacija s Barom Prosperom Betterom u Bersinim *Dubrovačkim slikama i prilikama* te poema *Betterino* Ernesta Katića nastala vjerojatno tridesetih godina 20. stoljeća.²⁶ Taj niz zaključuje suvremeni hrvatski dramski pisac i pjesnik Davor Mojaš svojim djelom *Suze Betterine* iz 2011. godine.²⁷

Opis današnjega stanja

Ladanjski sklop smješten je neposredno na stjenovitoj morскоj obali, a hridi pred ljetnikovcem oblikuju malenu lagunu. Ovakva prirodna konfiguracija, koja ublažava djelovanje mora a ujedno otežava pristup nepozvanima, zasigurno je pridonijela izboru lokacije i omogućila smještaj ladanjske kuće na samoj obali.

Pročeljem što se diže iz morske pličine, ladanjska kuća usmjerena je prema jugozapadu. U liniji pročelja prema istoku veže se podzid terase i vrta, a sa zapada pročelje orsana. Uz orsan se pruža korito jednoga od brojnih potoka koji presijecaju posjed, a od potoka prema zapadu, prateći stjenovitu obalu, pruža se visoki ogradni zid posjeda, danas dijelom razrušen. Prema kopnu sklop nije ograden, nego

8. Ljetnikovac Bettera, nadsvođeni prolaz (foto: A. Baće) / *Villa Bettera, vaulted passage*

9. Ljetnikovac Bettera, pogled na istočni zid dvorane prizemlja, kamin i vrata stubišta (foto: A. Baće) / *Villa Bettera, view of the eastern wall of the ground floor hall, the fireplace and door to the staircase*

se na vrtne terase, prateći konfiguraciju terena u usponu, nastavljaju terase (doci) maslinika podzidani niskim suhozidima. Neodržavane vrtne površine danas su obrasle neprohodnom makijom, te se struktura vrta i ostaci pratećih građevina sklopa teško razaznaju.

Jednokatna ladanjska kuća pravokutne tlocrtne osnove bila je natkrivena četverostrešnim krovstom, danas potpuno urušenim. Sa zapadne strane na kuću se naslanja orsan, spremište za čamce, cjeloviti izduženi pravokutni prostor nadsvođen bačvastim svodom, nad kojim je u razini kata terasa ogradena niskim parapetnim zidićem, nekada urešenim stupovima za odrinu. Orsan i kuća formiraju »L« tlocrtni oblik, no neuobičajene orijentacije, jer se orsan umjesto prema moru pruža prema kopnu i dijelom je ukopan u teren.

Kuća se pristupa iz pravca sjeveroistoka; vrtne šetnice-stubište pruža se između obzidanih terasa do začelja kuće, njezina zapadnog dijela. U osi šetnice položeno je stubište koje kroz nadsvođeni prolaz vodi do morske obale, odnosno do razine prizemlja. Kroz dvojna nasuprotna vrata na bočnim stranama nadsvođenoga prolaza pristupa se u prostor orsana te u prizemlje kuće.

Veći dio prizemlja ladanjske kuće, njegov zapadni dio, zauzima prostrana dvorana, a u istočnome su dijelu smješteni stubište za kat, kuhinja i manja pomoćna prostorija

pod stubištem. Južni, moru usmjereni perimetralni zid obložen je betonom, a uz ostale perimetralne kamene zidove prizemlja podignuti su dilatirani zidovi od opeke, vjerojatno kako bi se unutrašnjost zaštitila od vlage. Na mjestima gdje su dilatirani zidovi urušeni nazire se izvorno kameno zide s uzidanim konzolama nekadašnjega svoda. Dvorana je bila popločena kamenim pločama kvadratnog formata, od čega se danas očuvao tek manji dio uz ulaz. Istočni zid dvorane dijelom je građen od kamena, a dijelom od opeke i ožbukani. Pri sredini zida, između vrata stubišta i ulaza u kuhinju, smješten je zidani kamin. U prostoru kuhinje, u sjeverozapadnom uglu nalazi se ognjište – kamin, građeno opekama i kamenom, a na istočnom zidu manja niša u kojoj se prije nalazilo kameno pilo. Uska vrata lučnoga nadvoja u sjeveroistočnom uglu dvorane vode na zavojito kameno stubište kojim se pristupa katu. Prostor kata danas je potpuno devastiran, bez pregradnih zidova.²⁸ Postojeće međukatne konstrukcije su rebraste armiranobetonske.

Fasade ladanjske kuće građene su klesancima sлагanima u pravilne horizontalne nizove, a zaključene su profiliranim krovnim vijencem položenim na jednostavne zaobljene kamene konzole. Pročelje je rastvoreno otvorima raspoređenima u četiri vertikalne osi. Pravokutni, horizontalno položeni prozori prizemlja s jednostavnim okvirima i

10. Ljetnikovac Bettera, kuhinja (foto: A. Baće) / *Villa Bettera, the kitchen*

gornji kraj doprozornika menzole s rupom. Uslijed konfiguracije terena, začelje je slobodno samo u razini kata. Pri sredini začelne fasade smještena su vrata, danas zazidana, a bočno se nalazi po jedan prozor. Okviri otvora oblikovani su poput prozora kata na pročelnoj fasadi. Bočne fasade kuće također su slobodne samo u razini kata i potpuno su zatvorene. Prilikom obnove ljetnikovca sredinom 20. stoljeća kamena je plastika kuće gotovo u potpunosti izmijenjena. Novi elementi, iako prate izvorne predloške (o čemu svjedoče stare fotografije), djeluju tvrdo i odaju recentno podrijetlo.

Otvor orsana oblikovan je neprofiliranim kamenim iglama fine obrade. Jake uzidane konzole smanjuju raspon nadvratnika, nad kojim je polukružni luk jednostavno profiliranoga vanjskog ruba. Otvor orsana je zapunjen, a u središnjem dijelu formiran je manji prozor lučnoga nadvoja.

Uz istočnu, bočnu fasadu kuće u razini kata nalazi se manja terasa obzidana prema prostoru vrta istočno, koji je na nešto nižoj razini. U ovom se dijelu vrta, njegovu sjeveroistočnom uglu nekad nalazila kapelica, od koje se danas naziru tek ostaci zida svetišta. Kroz vrt, uz podzid terase pruža se obzidano korito manjeg potoka, dijelom natkriveno.

U vrtu sjeverozapadno od ladanjske kuće i orsana nekada se nalazila jednokatna stambena zgrada većih dimenzija, ucrтана na katastarskoj karti iz 1837. godine, a čiji su ostaci vidljivi i na fotografijama iz prve polovine 20. stoljeća. Danas se njezini ostaci, uglavnom temeljne strukture, teško mogu nazrijeti u samonikloj vegetaciji.

rasteretnim kamenim lukom iznad, malih su dimenzija i postavljeni visoko. Krajnji zapadni prozor položen je nad vratima neprofiliranog okvira s ugaonim konzolnim istacima prema svijetlom otvoru i služi kao nadsvjetlo ulazu u nadvođeni prolaz. Prozori prvoga kata imaju okvire s plitkom kontinuiranom profilacijom, vijencem, prozorskom klupicom i reljefnim Kristovim monogramom na sredini natprozornika. Uz rubove profilirane prozorske klupice smještene su konzole s motivom povijenog lista, a uz

11. Ljetnikovac Bettera, pogled s jugozapada, snimljeno 1930-ih godina, DADU / *Villa Bettera, view from the southwest, photo from the 1930s*

12. Ljetnikovac Bettera, terasa uz začelje ladanjske kuće, snimljeno 1930-ih godina, DADU / Villa Bettera, terrace adjoining the back front of the villa, photo from the 1930s, DADU

13. Ljetnikovac Bettera, ostaci kapelice (foto: A. Baće) / Villa Bettera, remains of the chapel

Pitanja graditeljskoga razvoja sklopa

Temeljem postojeće arhivske dokumentacije i uvida u današnje stanje ladanjskoga sklopa obitelji Bettera moguće je tek otvoriti brojna pitanja o prostornom razvoju i funkcioniranju sklopa tijekom njegova postojanja. Naime, temeljita rekonstrukcija, provedena u godinama nakon završetka Drugoga svjetskog rata, vođena je prije svega utilitarnim razlozima, namjerom uređenja odmarališta. Tek uspostavljena i nedovoljno ekipirana konzervatorska služba nije mogla u dovoljnoj mjeri utjecati na projektna rješenja, a dokumentacija o provedenim zahvatima, čini se, nije očuvana.²⁹ Tada je uklonjen i veći dio starije kamene plastike ladanjske kuće, a primijenjena sanacijska i konstruktivna rješenja otežavaju uvid u prijašnje strukture. Tijekom radova vjerojatno su, iz nepoznatog razloga, većim dijelom negirani i ostaci kapelice, kao i ruševine jednokatnice u vrtu.³⁰

Stoga će odgovor na prvo pitanje koje se nameće prilikom istraživanja svakoga arhitektonskog sklopa, a to je vrijeme nastanka, biti znatno otežan. Po svemu sudeći, orsan i zona prizemlja kuće predstavljaju najstariji sačuvani građevinski sloj. Gornja zona pročelja kuće slabijom kvalitetom kamenih klesanaca pokazuje kasniju obnovu. Zasiurno je stradala u nekom od potresa, ponajprije u Velikoj trešnji 1667. godine, na što upućuje jaka deformacija ziđa pročelja orsana, otklon od vertikale, a koji je kod gornje zone pročelja kuće prilikom ponovnog zidanja korigiran.³¹ Vjerojatno je

tom prilikom i prvi put izmijenjen raspored i oblikovanje otvora kuće. U potresu se najvjerojatnije urušio i svod nad prizemljem koji više nije obnovljen, nego je zamijenjen drvenom međukatnom konstrukcijom. Svod prolaza između kuće i orsana također je izmijenjen – uzidane konzole pokazuju da je raniji svod bio križni, a naknadno je zamijenjen bačvastim. Navedeno pokazuje da je sklop prije početka 19. stoljeća barem jednom doživio temeljito preoblikovanje i to, po svemu sudeći, tijekom druge polovine 18. stoljeća.

Postavlja se i pitanje prostorne organizacije, odnosno namjene pojedinih prostora ladanjske kuće. Neposredna blizina mora onemogućava stambenu namjenu prizemlju, pa je ono vjerojatno bilo pogodno za privremenu pohranu plodina. Stanovanju je mogao biti namijenjen isključivo prostor kata. Skućenost stanovanja na samo jednoj etaži vodi prema pitanju vremena nastanka i funkcije druge kuće, smještene u vrtu sjeverozapadno, nedaleko od orsana. Ostaci kuće postojali su do Drugoga svjetskog rata, a kako je bila riječ o jednokatnici, po svemu sudeći, i ona je, barem dijelom, korištena za stanovanje. Svakako potječe iz razdoblja prije 19. stoljeća, a da je podignuta u 18. stoljeću, kada zahtjevi za udobnim življenjem značajno rastu u odnosu na prethodna razdoblja, može biti pretpostavka u čiju korist govori nekoliko indicija. Naime, obitelj Bettera tijekom 18. stoljeća prilično je brojna (šestorica sinova Ruđera Bettere) i očito su kapaciteti donje kuće na obali mora bili premali. Kako je postojanje obiteljskoga fideikomisa onemogućavalo diobu, potrebno je bilo posjed proširiti kako bi se u blizini postojeće kuće izgradila nova. Stoga je pretpostavka da su Bettere sredinom 18. stoljeća (1746.) kupili zemljište zapad-

14. Ljetnikovac Bettera, prekid u strukturi zida između pročelja orsana i ladanjske kuće (foto: A. Baće) / *Villa Bettera, a breach in the wall structure between the boathouse front and the villa*

no od današnjega ljetnikovca i ondje izgradili jednokatnicu čiji su ostaci bili sačuvani do kraja četrdesetih godina 20. stoljeća.³² Posjed u Mlinima sastojao se otada, po svemu sudeći, od dvije cjeline: fideikomisa koji je osnovao Martol Martini u drugoj polovini 16. stoljeća i koji se sastojao od »donje« kuće na moru s orsanom te »gornje« kuće i okućnice koje nisu bile dio fideikomisa i mogle su se slobodno nasljeđivati, dijeliti i slično, pa su stoga u dokumentima i nazivane »terre libere«. U jednome ugovoru iz 1770. godine koji je detaljno regulirao faktično korištenje posjeda dogovoreno je da braća zajednički koriste orsan i okućnicu, ali da se zbog slobodnoga pristupa orsanu jednome od braće dopušta da probije vrata u zapadnome zidu orsana (koja postoje i danas), te da pristup u kapelicu bratu Đuru (koji je bio svećenik) mora biti omogućen kad god on to poželi. Ovaj je ugovor zanimljiv i zbog detaljnoga opisa imanja kao i mikrotoponimije.³³ Među sačuvanim dijelom obiteljskoga arhiva nalazi se i popis većih radova vršenih na održavanju i popravku objekata 1796. godine, vjerojatno nakon smrti Đura Bettere.

Najbliža analogija na koju se nailazi među dubrovačkim primjerima svakako je ponovno sklop Zuzzori (poslije Bizzarro-Ohmučević) u Brsečinama, s dvije ladanjske kuće

na posjedu istih vlasnika, doduše prostorno znatno udaljenije; manja i starija smještena je na samoj obali, dok je prostranija, udaljena od obale, kasnije vjerojatno preuzela namjenu dužega boravka.

Čini se da ladanjski sklop nakon pljačke i paleža Rusa i Crnogoraca u ljetu 1806. godine nije temeljito obnovljen. U popisima ratne štete iz iste godine navodi se da su Baru Prosperu Betteri spaljene dvije kuće na Kosturu kraj Mlina.³⁴ U arhivskoj karti iz 1837. godine kuća uz orsan označena je kao ruševina, no ne i »gornja« kuća. Ona je, vjerojatno kao ugodnija za boravak, već 1816. godine osposobljena za stanovanje,³⁵ pa bi to bila kuća u kojoj je Baro Prospero Bettera tako rado boravio i »provodio sve slobodne časove i svoje posljednje dane«.

Kasnija sudbina sklopa, tijekom 19. stoljeća, slabo je dokumentirana, no kada 1863. zapadni dio prelazi u vlasništvo Pava Turčinovića (poslije obitelji Birimiša) očito je da gubi ladanjsku funkciju i da posjed za novoga vlasnika ima ponajprije gospodarsko značenje. Stariji dio posjeda s ruševinom na moru, orsanom i vrtovima ostao je i dalje u vlasništvu obitelji Bettera, kao središte gospodarstva, o čemu svjedoče djelomice sačuvani popisi plodova primljenih od kolona koji su i dalje obrađivali okolno poljoprivredno zemljište sve do kraja 19. stoljeća.³⁶ Novi vlasnik, pravnik i književnik Ernest Katić, zaljubljenik u dubrovačku prošlost i tradiciju, isprva je ladanjskome sklopu namijenio sličnu budućnost: prvih godina oko ljetnikovca uredio je park i ogradio ga, nastojeći u ruskinovskom stilu uspostaviti kultiviranu ruševinu. Ovaj neinvazivan no teško održiv romantičarski pristup poslije mijenja, i svjestan iznimne kulturno-povijesne vrijednosti sklopa, namjerava ga obnoviti ili, bolje rečeno, revitalizirati, predviđevši na posjedu, među ostalim, i turističke sadržaje. Projekt rekonstrukcije Katić je povjerio arhitektu Vinku Glanzu, učeniku i suradniku Jože Plečnika. Glanz je kraće vrijeme, tijekom 1929. godine, zaposlen kao dubrovački općinski inženjer, a u okolnostima koje detaljno opisuje Kosta Strajnić u publikaciji *Dubrovnik bez maske*, bio je primoran napustiti Dubrovnik.³⁷ No usprkos mučnim sukobima koje je njegov kratki boravak u Dubrovniku dodatno rasplamsao, Glanz tijekom prve polovine tridesetih godina 20. stoljeća u više navrata izrađuje projekte za dubrovačke naručitelje, pa čak i Općinu. Uronjen u tradiciju, no ujedno i društveno aktivan, zainteresiran za pitanja arhitektonskog oblikovanja, jedno vrijeme i član dubrovačkoga Uresnog povjerenstva, Ernest Katić očito je pripadao krugu koji je bio sklon Plečnikovu promišljanju suvremene arhitekture, koja crpi nadahnuće iz tradicije, pa stoga angažman Vinka Glanza nikako ne predstavlja nasumičan izbor.

No, bila je riječ o zahvatu koji je iziskivao znatna financijska sredstva i Katić je do početka Drugoga svjetskog rata uspio izvršiti tek manje zahvate, uglavnom održavajući i uređujući vrtne površine.³⁸ Jedan od njih, sudeći prema fotografijama iz njegove rukopisne ostavštine, bilo je ure-

15. Ljetnikovac Bettera, danas nestala ladanjska kuća snimljena 1930-ih godina, detalj fotografije, DADU / *Villa Bettera, detail of a 1930s photograph of the part which exists no more, DADU*

đenje vrta istočno od kuće. Čini se da je tada uređen podzid vrta prema obali, zidan velikim poluobrađenim kamenjem u nepravilnom slogu. Zid na istočnom kraju ima blagi zaobljeni istak s klupom u zoni parapeta. U zidu je i otvor, oblikovan kao vrata s lučnim nadvojem kroz koji se izljuje voda potoka koji prolazi kroz vrt.

Nove okolnosti uslijedile su nakon Drugoga svjetskog rata kada je ljetnikovac oduzet vlasniku i namijenjen za ljetovalište Ministarstva financija tadašnje države. Kako je već rečeno, dokumentacija o provedenom zahvatu nije očuvana. Pojedini elementi, poput rebraste armiranobetonske konstrukcije doista nose pečat vremena u kojem je zahvat proveden, no oprema interijera, elementi poput kamina, ognjišta u kuhinji, kamenog stubišta potpuno su netipični za vrijeme poslijeratne socijalističke obnove. Isto se odnosi i na kamenu plastiku eksterijera – okviri otvora kata vjerojatno ponavljaju prijašnje profilacije, no svi imaju medaljone s Kristovim imenom na nadvratniku što je netipično za ranija razdoblja, a svakako nije invencija kasnih četrdesetih godina 20. stoljeća. Nameće se zaključak da su spomenuti elementi ugrađeni ranije, odnosno da je Katić započeo obnovu prije završetka Drugoga svjetskog rata, no to pobija njegovo vlastito svjedočenje iz 1948. godine, kada u žalbi na oduzimanje dijela posjeda podrobno navodi sve zahvate koje je do tada poduzeo. Stoga je jedino moguća pretpostavka kako je nakon oduzimanja posjeda i odluke o obnovi sklopa, Katić obnoviteljima prepustio izrađeno Glanzovo projektno rješenje, kao i elemente kamene plastike koje je naručio, no ne i ugradio.³⁹ Pojedini detalji unutrašnje opreme, poput kuhinjskog ognjišta djeluju kao neostilske tvorevine, no opći dojam cjeline blizak je izričaju arhitekta Glanza tijekom tridesetih godina 20. stoljeća kada stvara pod jakim utjecajem svoga učitelja i mentora Jože Plečnika.

Naposlijetku, možemo zaključiti rečenicom iz rješenja o proglašenju ovoga ljetnikovca spomenikom kulture iz

16. Ljetnikovac Bettera, pogled s terase nad orsanom, snimljeno 1930-ih godina, DADU / *Villa Bettera, view from the terrace above the boathouse, photo from the 1930s, DADU*

1965. godine: »Objekat je zapušten, ali i takav daje sliku nekadašnjega stanja. (...) Čak i u ovakvom stanju objekt ima izvanrednu ambijentalnu vrijednost. Izvanredno je lociran, potpuno srastao s okolinom, leži jednako na moru kao što ulazi i u vrt svojim prvim katom, taracom i koridorom.«⁴⁰ Građevinski većim dijelom obnovljen ljetnikovac iz nepoznatih razloga nikada nije priveden namjeni,⁴¹ nego zaboravljen više od šezdeset godina tiho propada u samotnoj župskoj uvali.

BILJEŠKE

1 JOSIP LUČIĆ, *Dubrovačka Astoreja (granice i područje do 1366.)*, Beritićev zbornik, (ur.) Vjekoslav Cvitanović, Društvo prijatelja dubrovačke starine, Dubrovnik, 1960., 49–57.

2 TOMISLAV MACAN, *Postanak Župskog zaljeva*, Dubrovnik Martola Dupca, Matica hrvatska, Ogranak, Dubrovnik, 1997., 385–386.

3 To su ljetnikovci Čingrija u Srebrnom, Stay, Puljić i Gozze-Benić u Mlinima, Bettera na Kosturu, Vlajki (Vlaichi), Kazilari (Casilari) i Romano u Platu. Sklop Turčinović-Miloslavić u Srebrnom iako reprezentativnošću nadilazi većinu nabrojanih ljetnikovaca, bio je namijenjen stalnom stanovanju te je izuzet iz razmatranja.

4 O maritimnim karakteristikama Župskoga zaljeva Tomislav Macan piše: »Biju ga vjetrovi s mora, ali i s kraja. Nekoć je bila riječ hrvatskih pomoraca s brodova na jedra: »Bura se rađa u Trstu, umire na Moru pod Župom.« Brodovi u doba jedrenjaka bježahu pred olujom nerado u taj zaljev. (...) Nevješti mornari, koji bi u nevolji ukrmlili u Župski zaljev, doživjeli bi brodolom.« TOMISLAV MACAN (bilj. 2), 385–386.

5 Da nije bila riječ samo o subjektivnom osjećaju izloženosti, nego često i stvarnim opasnostima, svjedoči događaj iz 1658. godine, kada se u Toretu u Kuparima (utvrđeni ladanjski sklop) pred Turcima sklonio Lucijan Caboga i tu se neko vrijeme branio, no naposljetku je ipak zarobljen i zajedno s dvanaest Župljana odveden u sužanjstvo. VLAHO KOJAKOVIĆ, *Kuće dubrovačke vlastele i pučana u Župi*, Dubrovnik, 6 (1978.), 5–24.

6 Ipak, iznijet ćemo i drugačiju pretpostavku: ako ljetnikovci »L« tlocrtne forme doista svoje podrijetlo duguju uvriježenoj organizaciji kneževih dvorova 15. stoljeća (Lopud, Šipan, Slano, Ston), nameće se pitanje simboličkoga značenja ove transpozicije, slijedom čega i mogućega ekskluziviteta u primjeni ovalke prostorne sheme.

7 Prema istraživanjima povjesničara don Vicka Lisičara, građevina je započeta 1513. godine narudžbom vlastelina Marina Franova Kaboge. No, nije sasvim sigurno je li ona izvorno zamišljena kao ljetnikovac, gospodarska kuća ili možda kuća za redovnike. VICKO LISIČAR, *Tri dubrovačka otočica (Daksa, Sveti Andrija i Ruda)*, Dubrovnik, 1935., 136–139.

8 Nekoliko ljetnikovaca Rijeke dubrovačke ima sličnu koncepciju, no ona je ovdje najčešće uzrokovana posljednjima katastrofalnoga potresa 1667. godine kada se umjesto obnove stradale ladanjske kuće nad preživjelim orsanom podiže stambeni kat. Izuzetak je ljetnikovac Gondola kraj Komolca (danas sačuvan samo u tragovima) koji vjerojatno svoju prostornu koncepciju i smještaj također duguje oprezu od nepozvanih.

9 O tome vidi bilj. 24.

10 Usp. NADA GRUJIĆ, *Ladanjska arhitektura dubrovačkog područja*, Zagreb, Institut za povijest umjetnosti; Nakladni zavod Matice hrvatske, 1991.

11 O njemu vidi: IVAN BOŠKOVIĆ, *Nastavljač književne tradicije Dubrovnika*, Slobodna Dalmacija, 24. lipnja 1965., 5; LUKO PALJETAK, *Đenevrija Mata Vodopića*, MATO VODOPIĆ, *Đenevrija*, Matica hrvatska, Ogranak, Dubrovnik, 2004., 149–210; IVAN VIĐEN, *Biografska bilješka o Ernestu Katiću*, Programska knjižica predstave »Imbarak i Ljubav na Prijekome«, Kazalište Marina Držića, Dubrovnik, 2010.

12 Državni arhiv Dubrovnik (dalje: DADU), Rukopisna ostavština dr. Ernest Katić, kut. 5. i kut. 6.

13 Obitelj Radaljević (Radagli) bila je, kao i njezini nasljednici Martini, bogata pučanska trgovačka obitelj iz bratovštine antunina. Jedan je njezin pripadnik bio i »veoma upućeni, poštenu i glasoviti trgovac« Frano Radaljević kojemu je posvećeno prvo izdanje znamenitoga Kotruljevićeve djela o trgovini iz 1573. godine. Usp. BENEDIKT KOTRULJEVIĆ, *O trgovini i o savršenom trgovcu*, preveo Žarko Muljačić, DTS, Dubrovnik, 1989., 31, 37, 472; ZDENKA JANEKOVIĆ-RÖMER, *Benedikt Kotrulj u potrazi za savršenim trgovcem*, BENEDIKT KOTRULJ, *Libro del arte dela mercatura – Knjiga o vještini trgovanja*, Zavod za povijesne znanosti HAZU, Zagreb–Dubrovnik, 2009., 17–18.

14 DADU, Rukopisna ostavština dr. Ernest Katić, kut. 6., svežanj C–24 (stara signatura CXCVIII/13), Prijepis ugovora o kupoprodaji između Jakova Marinova Radaljevića i Junija i Lovra Mihova Bobaljevića, Dubrovnik, 26. kolovoza 1564. (*Copia della copia – Estratto dal Libre Vendite della gia Cancellaria de 1563. pag. 176. ora esistente nell'archivio dell' I.R. Tribunale*)

15 Fideikomis (povjerbina, *fideicommissum*) tipičan je pravni institut feudalnoga društva u kojemu je cilj očuvanje nekoga posjeda. Imovina koja je sačinjavala fideikomis automatski je nakon smrti korisnika prelazila na unaprijed određenoga nasljednika, najčešće na najstarijega muškog potomka (ili na nekoga drugog člana obitelji ako je utemeljitelj fideikomisa drugačije odredio). Korisnik fideikomisa tom imovinom nije mogao slobodno raspolagati, opteretiti ili je na bilo koji način umanjiti ili otuđiti. Za uspostavu fideikomisa Martini vidjeti: DADU, Rukopisna ostavština dr. Ernest Katić, kut. 5., svežanj C–14 (stara signatura CLII), genealoška tablica obitelji Radaljević-Martini.

16 Margarita Martini, praunuka osnivača obiteljskoga fideikomisa, vjenčala se krajem 17. stoljeća za Đura Garglieni, a iz toga je braka potekla kći Pera.

17 Svi su podaci o obitelji Radaljević i Martini preuzeti iz bilježaka dr. Ernesta Katića ml. (DADU, Rukopisna ostavština dr. Ernest Katić, kut. 5., svežanj C–14) te primjerka rukopisne knjige o genealogijama dubrovačkih građanskih obitelji iz doba Dubrovačke Republike iz iste ostavštine (DADU, Rukopisna ostavština dr. Ernest Katić, kut. 48., *Famiglie cittadine riconosciute all' Ex Repubblica di Ragusa e loro derivazione e parentele*).

18 O njemu vidjeti: SLOBODAN PROSPEROV NOVAK, *Povijest hrvatske književnosti (od Gundulićeva poroda od tmine do Kačićeva razgovora ugodnoga naroda slovinskoga)*, III. knjiga, Antibarbarus, Zagreb, 1999.,

549–550; SEBASTIJAN SLADE-DOLCI, *Dubrovačka književna kronika*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2001., 92, 164–165. O genealogiji obitelji Bettera: DADU, Rukopisna ostavština dr. Ernest Katić, kut. 48., *Famiglie cittadine riconosciute all' Ex Repubblica di Ragusa e loro derivazione e parentele* kao i rodoslovni dokumenti iz kut. 4.

19 ZDENKA MARKOVIĆ, *Pjesnikinja starog Dubrovnika od sredine XVI do završetka XVIII stoljeća u kulturnoj sredini svoga vremena*, JAZU, Zagreb, 1970.

20 O njoj: SLAVICA STOJAN, *Anica Bošković*, Zavod za povijesne znanosti HAZU, Dubrovnik, 1999.

21 O njemu: BOGDAN KRIZMAN, *Memoire Bara Bettere austrijskom generalu T. Milutinoviću o Dubrovačkoj Republici iz 1815. godine*, Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku, I (1952.), 423–464; MILJENKO FORETIĆ, »Baro Prospero Bettera«, *Hrvatski biografski leksikon*, sv. I, (gl. ur.) Nikica Kolumbić, Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, Zagreb, 1983., 730–731.

22 JOSIP BERSA, *Dubrovačke slike i prilike (1800.–1880.)*, Matica hrvatska, Zagreb, 1941., 171.

23 Ernestu Katiću je ljetnikovac s okolnim imanjem oduzet rješenjem Kotarske eksproprijacione komisije iz ožujka 1949. godine (u nešto ranijem rješenju Oblasne komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju u Splitu navodi se kako je na imanju postojao »trajni odnos feudalnog karaktera«), nakon čega je dan na korištenje Ministarstvu financija SRH za odmaralište. Već u lipnju građevinu je obišao konzervator Lukša Beritić u pratnji arhitekta Lovre Perkovića, a u rujnu iste godine objavljeni su planovi da se tu otvori odmaralište. Vidi: –, *Izgradnja sindikalnih odmarališta u blizini Dubrovnika*, Slobodna Dalmacija, 1432 (1949.), 5. Usp. bilj. 27.

24 Nije naodmet na ovome mjestu dekonstruirati dio lokalne predaje (zdušno širene i od strane Ernesta Katića i njegovih suvremenika) koja ljetnikovac vezuje uz trgovca i pjesnika Bara Betteru i dječake posjete Rudera Boškovića djedu na njegovu imanju u Župi. Kao što se vidi, ljetnikovac je vjenčanjem 1716. stekao Barov sin Rudera Bettera četiri godine po njegovoj smrti, pa je mladi Ruder Bošković (koji je u doba djedove smrti imao godinu dana) očito dolazio na ladanje kod majčina brata, a ne kod djeda. Također, slavni je znanstvenik ovdje najvjerojatnije boravio i za vrijeme svoga jedinog duljeg posjeta rodnomu gradu 1747. godine, doista iste godine kada je u Rimu tiskano njegovo djelo o plimi i oseci.

25 ANTE ANIĆ, *Dva ljetnikovca*, Spomenica Rugjera Josipa Boškovića o 200.-toj obljetnici Njegova rođenja, Dubrovačko Katoličko Društvo »Bošković«, Dubrovnik, 1911., 173–179.

26 Rukopis pjesme čuva se u Katićevoj rukopisnoj ostavštini (kut. 28.) i nije objavljen. Pažljivim čitanjem mogu se u njoj pronaći odrazi Katićevih motiva kupnje i održavanja ljetnikovca te njegovi nazor prema povijesnoj baštini. (»Ruševino, moje carstvo / Što te otkrih kad te zastro / Dračom krutom svakoj stopi / Gnjev gospara kom rastopi / Divlji organi dvor ljepote / Žig ostavio neljuckote / (...) Zdravo da si ruševino! / Ljuckote mi uzvisino / Tebe samo stvorit znade / Dah gospara gdje zastade«)

27 DAVOR MOJAŠ, *Suze Betterine*, Dubrovnik, 4 (2011.), 58–78.

28 Prema deskripciji ljetnikovca s kraja šezdesetih godina 20. stoljeća, raspored kata ponavljao je onaj u prizemlju, s velikom dvoranom zapadno, te stubištem i manjom sobom istočno. Konzervatorski odjel u Dubrovniku (dalje: KDU), ljetnikovac Betera – opis postojećeg stanja, 1965.

29 Jedinu pronađeni trag o tadašnjem zahvatu jest dopis od 4. lipnja 1949. godine kojim počasni konzervator Lukša Beritić nakon obilaska gradilišta u društvu arhitekta Lovre Perkovića izvještava Konzervatorski zavod u Splitu: »Na ovom dvorcu, koji će se obnoviti za ljetovalište Ministarstva finansija, vrše se radovi oko popravka /plombiranja/ popucalih zidova, te se klešu novi kameni renesansni okviri vrata i prozora i jedan dio krovnih žljebova /vijenaca/ koji fali. Sve se izrađiva prema starim uzorcima. Veći dio kamenih okvira mora se izmjeniti jer su usljed požara /1806./ uništeni. Gotičko kameno pilo prvog kata tako je izgorijeno da ga se uopće ne može rekonstruisati. Ostala pila ostala bi na svom dosadašnjem mjestu jer nijesu ozbiljnije oštećena. Plafoni bi imali biti od greda na konsolama kako je originalno na katu i bilo. Orsan koji je prilično sačuvan, iskoristiti će se u prvobitnu svrhu. Unutrašnji raspored će biti 1 – 2 dvorane na svakom katu. Za ovu zgradu biti će nacrti gotovi u

najkraće vrijeme, te u koliko se slažete sa opisanim, molim da me izvjestite.« KDU, spisi Konzervatorskog zavoda za Dalmaciju – Povjereništvo u Dubrovniku, 1949.

30 Prema kazivanju dipl. ing. Smiljana Tolja koji je bio uključen u radove na ljetnikovcu, ostaci kapelice tada su se još sasvim jasno nazirali.

31 U jednome od dokumenata iz sredine 18. stoljeća iz obiteljskoga arhiva spominje se kako je kuća oštećena velikim potresom.

32 DADU, Rukopisna ostavština dr. Ernest Katić, kut. 6., svežanj C–24 (stara signatura CXCVIII/14). Prijepis kupoprodajnoga ugovora iz 1746. godine nalazi se među ispravama obitelji Bettera u Katićevoj rukopisnoj ostavštini u Državnome arhivu u Dubrovniku. Ondje se nalazi i jedna Katićeva bilješka o tome ugovoru iz koje se vidi da su Bettere kupili zemljište na javnoj dražbi 27. studenoga 1746. od Petra Lukova Zamagne i Lucijana Nikova Sorkočevića koji su bili dužnici benediktinskoga samostana sv. Marije od Kaštela. Ipak, treba s rezervom pristupiti ovome podatku jer se točne granice kupljenoga posjeda danas teško mogu utvrditi s apsolutnom preciznošću (spominju se samo opisno), pa postoji manja mogućnost da je riječ i o nekom drugome zemljištu u blizini, a ne onome zapadno od ljetnikovca.

33 DADU, Rukopisna ostavština dr. Ernest Katić, kut. 8., svežanj C–32 (stara signatura CCXCIII/16). *Pretensioni di Sig. Pietro Bettera contro D. Giorgio Bettera suo fratello*, Dubrovnik, 8. svibnja 1770.

34 DADU, Rukopisna ostavština dr. Ernest Katić, kut. 7., svežanj C–32 (stara signatura CCVI/54). *Estratto degli atti esistenti in Uffizii della Congregazione Municipale di Ragusa portanti la valuta della perditi e danni sofferti dalla Città e Stato di Ragusa per motivi della guerra di 1806.* (prijepis od 10. listopada 1839. godine).

35 DADU, Rukopisna ostavština dr. Ernest Katić, kut. 7., svežanj C–32 (stara signatura CCXCIII/48). *Nota delle Spese per la Casa di Breno (Račun troškova za kuću u Župi)*, Dubrovnik, 18. listopada 1816.

36 Imanje je za obitelj i dalje imalo znatniju vrijednost o čemu svjedoči podatak da je poslužilo kao jamstvo isplate miraza prilikom vjenčanja Petronile Bettera (kćeri Bara Prospera Bettere) i Stjepana Krekića 1840.

godine (DADU, Rukopisna ostavština dr. Ernest Katić, kut. 6., svežanj C–24 (stara signatura CXCVIII/16). (Petronila, rođena Bettera, i Stjepan Krekić su prabaka i pradjed hrvatskoga povjesničara dr. Bariše Krekića.) Također, sačuvan je i jedan detaljan sudski popis posjeda iz 1856. godine, vjerojatno nastao kao dio ostavinskoga postupka iza Bara Prospera Bettere.

37 KOSTA STRAJNIĆ, *Dubrovnik bez maske*, vlastita naklada, Dubrovnik, 1930., 31–32.

38 U žalbi protiv odluke Kotarske komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju od 11. prosinca 1947. godine, kojom se dio posjeda dodjeljuje obrađivaču zemlje, Ernest Katić navodi kako je »za uspostavu ovog posjeda i pristup, uređenje parka i puteva, potrošio do godine 1939. preko Din. 300.000«, a da je za »izradu plana za pokriće ruševine potrošio Din. 8.000 isplatom arhitektu Vinku Glanzu u Ljubljani, a koji je svoj plan upričio i za gradnju jednog oporavišta ili hotela (...)«. DADU, Rukopisna ostavština dr. Ernest Katić, kut. 8., svežanj C–33.

39 To potvrđuje iskaz Katićevih nasljednika o tome da mu je prilikom eksproprijacije oduzeta i određena količina građevinskoga materijala pohranjenoga u orsanu. Zahvaljujemo gospodama Eleonori Katić, Berti Dragičević i Maruški Gozde na podacima o Ernestu Katiću danima prilikom pisanja ovoga rada.

40 DADU, Rukopisna ostavština dr. Ernest Katić, kut. 8., svežanj C–33, Rješenje Zavoda za zaštitu spomenika kulture Dubrovnik br. 12–92/1–65 od 30. listopada 1965. godine.

41 Rješenjem Skupštine općine Dubrovnik od 11. prosinca 1979. godine ljetnikovac je dan na korištenje Hotelsko-turističkom poduzeću »Mlini« čemu su se usprotivili nasljednici dr. Ernesta Katića tvrdeći da rješenje o eksproprijaciji nije postalo pravomoćno jer Katiću nikad nije određena visina naknade za izvlaštenje. Iako je 1985. sklopljena nagodba, ljetnikovac svejedno nije priveden nikakvoj svrsi (DADU, Rukopisna ostavština dr. Ernest Katić, kut. 8., svežanj C–33). Danas je cijeli posjed (kuća, orsan, okućnica i okolni veći komadi zemlje) uknjižen kao vlasništvo Grada Dubrovnika u cjelini.

Summary

Antun Baće

Ivan Viđen

Praefatio for the Architecture of Villas in Župa dubrovačka: Villa Bettera near Mlini

Today only eight villa complexes survive along the shores of the Župa bay, a relatively small number, compared with Gruž bay, Rijeka dubrovačka and Zaton. These surviving specimens lead to the conclusion that the villa complexes in Župa followed a more compact space articulation, with boathouse (if it exists) and residential quarters, brought closely together.

The Bettera complex began as a combination of villa, boathouse, terrace with columns, chapel, back gardens and other living quarters situated to the northwest of the villa. Only the villa and boathouse have survived. Most probably, the boathouse and ground floor of the villa are the oldest surviving parts of Villa Bettera. The inferior quality of the chiseled stone of the upper zone of the house front suggests later reconstruction. The building was certainly damaged in the great earthquake of 1667, which can be proved by the marked deformation of the boathouse front, with a departure from the vertical which, in the upper part of the villa seems to have been corrected after later renovation. In all probability the distribution and shaping of the villa's apertures were changed for the first time by the earthquake, also causing the collapse of the ground floor vaulting, which has not been rebuilt, and was replaced by a timber construction separating the floors. The vault of the passage connecting the villa with the boathouse was changed as well – the added consoles indicate that the previous vaulting was coved or cross-vaulted, and later replaced by barrel vaults. This suggests that the villa complex must have undergone thorough remodelling before the 19th century, probably

in the second half of the 18th century. The complex was heavily damaged in the Russia-Montenegro Siege in 1806 and has not been renovated since. The attempt of its revitalization begun by the writer Ernest Katić the younger (1883–1955), the last private owner of the complex, was cut short by the Second World War. In 1949 the complex was nationalized with the idea of being converted to a summer holiday facility, but the project was never realized, leaving the property to further decay.

Villa Bettera ("Beterino", "Bettera-Katić") near Mlini in Župa dubrovačka still impresses us with its position and spatial arrangement, its cultivated natural environment and the richness of its cultural heritage, as much as with its unfortunate neglect. The villa was probably built at the end of the 15th or in the first half of the 16th century at the latest, on the land of a family of commoners by the name Radaljević. As time passed the property came into the hands of the Martini family, and at the beginning of the 18th century, it came through marriage to the Bettera family. This wealthy and successful family of merchants gave a number of significant public figures to the Dubrovnik Republic. Standing out among them were the prominent merchant and poet Baro Bettera (1637), his daughter, the writer Marija Dimitrović-Bettera (1671–1765) and the poet Maro Prospero Bettera (1770–1852), Secretary of the Dubrovnik Republic, who spent much of his time on his property in Župa. The most famous member of the family, however, was undoubtedly the scientist Ruđer Josip Bošković (1711–1787). Owing to these factors the cultural value of this house cannot be overestimated.